

І. П. Майданік

Місце інфраструктурних факторів у системі наукових знань про міжнародні міграції населення

Розглядаються теоретичні питання міграціології. Автор розмірковує над місцем інфраструктурних факторів міграційних процесів у системі наукових знань про міграції. Надано оцінку досвіду зарубіжних експертів у дослідженні цієї тематики. Особливу увагу приділяється розгляду відповідних чинників у рамках інституційного підходу.

Ключові слова: міграції населення, фактори міграції населення, інфраструктурні фактори міграції населення, інституційна теорія міграцій.

Постановка проблеми. Науковий інтерес до будь-яких соціально-економічних процесів та явищ викликаний у першу чергу необхідністю пояснити умови, рушійні сили, детермінанти їх розвитку. Міжнародні міграційні процеси породжуються з одного боку незадоволеністю населення певними параметрами проживання у конкретній країні, і, з іншого – наявністю потенційних можливостей покращити доступ до відповідних змінних за рахунок прибуття до іншої країни. Тому рівень розвитку інфраструктури, доступ населення до життєво необхідних та важливих послуг у країнах походження та прибуття мігрантів, що великою мірою визначає якість життя населення, мають неабиякий вплив на перебіг міграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність міграційної проблематики породжує стійкий інтерес багатьох науковців до дослідження цих процесів. Серед закордонних експертів у міграційній царині на особливу увагу заслуговують роботи Р. Дженнісен, Д. Массея, Д. Маккензі, С. Сассен, М. Тодаро, Т. Юдіної та інших. Над збагаченням наукових знань про міграції населення працює також низка українських вчених, а саме Е. Лібанова, О. Позняк, О. Малиновська, І. Прибиткова, М. Шульга та інші. Однак, незважаючи на наявність багатьох ґрунтовних робіт, і досі відсутні систематизовані розробки з дослідження впливу інфраструктурних факторів на виникнення та перебіг міграцій населення. Дана стаття написана з метою дослідити місце і роль цих факторів у системі наукових знань про міжнародні міграції населення.

Виклад основного матеріалу. Міграції населення являють собою комплексний суспільний феномен, що обумовлює розмаїтість підходів до вивчення його природи. Російський дослідник В. Іонцев, розробив класифікацію теоретичних моделей аналізу міграційних процесів, яка

© *І. П. Майданік*, 2013.

містить сімнадцять наукових підходів (економічний, соціологічний, міграційний, демографічний, географічний, системний, типологічний, методологічний і т. ін.), що охоплюють понад сорок п'ять наукових напрямів та концепцій.

Науковці, які працюють у межах різних концепцій та теоретичних підходів, базують свої розробки на вивченні відмінних факторів та чинників. При дослідженні інфраструктурних чинників міграцій населення найбільшим евристичним потенціалом володіє інституційна теорія міграцій, яка пояснює перебіг міграційних процесів, зокрема міжнародних, використовуючи фактори макрорівня.

Інституціональний підхід до аналізу міграційних процесів можна використовувати у широкому та вузькому розуміннях. У першому випадку теоретики розглядають концепт інституцій як такий, що відображає структуру всього соціального середовища у межах якого індивіди приймають рішення, зокрема пов'язані з міграціями. У такому випадку дослідження міграційних процесів має відбуватися як у розрізі інфраструктурних чинників, що їх обумовлюють, так і через призму соціальних інститутів країн-донорів та реципієнтів, що, з одного боку, формують контекст у межах якого відбуваються міграції, а, з іншого, самі видозмінюються під впливом перебігу міграцій.

У вузькому розумінні, інституційна теорія міграцій має справу з вивченням мережі приватних інституцій та добровільних організацій, основною функцією яких є забезпечення попиту, створеного дисбалансом між великою кількістю людей, які шукають можливість дістатися у багаті на капітал країни та обмеженістю можливостей потрапити у такі країни. Такий дисбаланс, а також бар'єри, створені розвиненими країнами на шляху доступу всіх бажаних на свою територію, формують прибуткові економічні ніші для підприємців та інституцій, створюють передумови для розвитку «чорного ринку» у сфері міграції. Функціонування підпільного ринку сприяє експлуатації та переслідуванню мігрантів, що в свою чергу, викликає розвиток мережі добровільних гуманітарних організацій, що мають на меті своєї діяльності покращити поведінку з легальними та нелегальними мігрантами, дотримання їхніх прав. В обмін на визначену підпільним ринком плату, організації та приватні підприємці надають мігрантам ряд послуг, такі як таємне перевезення через кордони держави; підробка віз і документів; підписання трудових контрактів між мігрантом і працедавцем; кредитування тощо. Гуманітарні організації допомагають мігрантам шляхом консультування, надання соціальних послуг, порад стосовно набуття легального статусу тощо.

Розглядаючи інституційну підтримку міграції не можна оминати увагою ряд інших організацій, що працюють на законних підставах, вимагають плату за свої послуги і, окрім мігрантів, охоплюють своєю діяльністю ще й інші категорії громадян. До таких організацій можна віднести курси з вивчення іноземних мов (так, у регіонах України, що охоплені масштабною трудовою міграцією все більше вузів, шкіл, приватних осіб пропонують послуги з вивчення італійської та іспанської мов, які донедавна були доволі екзотичними для нашої країни) [1, с. 96], системи грошових переказів, тощо.

З часом інформація про організації, що здійснюють свою діяльність з надання послуг мігрантам, поширюється через міграційні мережі серед потенційних клієнтів, таким чином встановлюється ще один вид соціального капіталу, за допомогою чого полегшується доступ бажаючих на ринки праці іноземних країн.

Теоретики роблять висновок, що з поступовою побудовою мережі організацій, направлених на підтримку міграцій, самі міграційні потоки набувають усе більшої незалежності від факторів, що послужили первинною причиною виникнення та розвитку міграційних переміщень між конкретними країнами (регіонами) [2, р. 451]. Уряди можуть стикатися з низкою проблем на шляху регулювання міграційних потоків, оскільки процес виникнення інституцій, особливо нелегальних, важко піддається контролю. Заходи щодо створення більш строгого імміграційного режиму можуть, з одного боку, посилити вплив «чорного ринку» на перебіг міграційних процесів, і, з другого – викликати супротив з боку гуманітарних організацій, що займаються захистом прав мігрантів.

На думку Р. Дженнісена, теоретична конструкція інституційної теорії міграцій відображається у циклі, що зображений стрілками 7–3–7 на рисунку 1, оскільки масштабна міжнародна міграція посилює матеріальні зв'язки між країнами. Паралельно до зростання кількості поїздок між країнами-реципієнтами та донорами, розширюються можливості для швидших, дешевших та зручніших способів подорожувати між ними. Для ілюстрації наведемо приклад української міграції до Іспанії, коли паралельно зі зростанням чисельності українців, які працюють на території Іспанського королівства, розширюються шляхи транспортного сполучення між двома країнами. Наприклад, починаючи з 2003 р. курсує щотижневий автобус, відправною точкою маршруту якого виступає місто Мурсія (центр однойменної провінції, де зосереджується велика кількість українців) [3, р. 165].

В умовах зменшення коштів, необхідних для здійснення майбутніх міграцій (що на схемі зображено за допомогою стрілки 7), знижується поріг, який утримує потенційних мігрантів від переїзду (стрілка 3). Цикл 7–3–

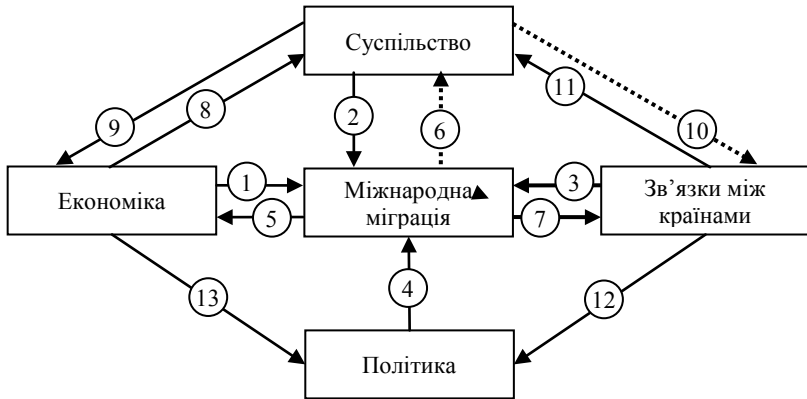

Рис. 1. Теоретичні рамки інституційної теорії міграцій
(Складено автором на основі джерела: [3])

7 відображає механізми ініційовані інституціями, залученими до фізичного переміщення мігрантів. Натомість інші види інституцій, які працюють з тими мігрантами, які вже оселилися на новому місці, посилюють культурні зв'язки між країнами (стрілка 10) і знижують психологічні ресурси, необхідні для участі у міграції, зокрема, для асиміляції на новому місці. З урахуванням цієї особливості, стрілки 6 та 10 можуть замінити стрілку 7 у циклі 7–3–7.

Р. Дженнісен при розгляді інституційної теорії міжнародних міграцій, розробив систему, що включає низку ключових змінних, показників та причинно-наслідкових зв'язків, які необхідно брати до уваги у процесі аналізу міграційних процесів у руслі інституційного підходу (табл. 1). Схема, представлена у таблиці, передбачена для дослідження міжнародних міграцій, однак її також можна успішно використовувати при вивченні внутрішніх міграційних потоків, у такому разі у ролі гіпотетичних країн походження та прибуття мігрантів виступатимуть регіони (області) в межах однієї країни.

Ключові змінні, розглянуті у таблиці, характеризують інституційну теорію міграцій у вузькому розумінні. Система таких ключових індикаторів, подібна до змісту поняття «міграційна індустрія», яке було введено у наукову літературу з міграційної тематики наприкінці 1990-х років для пояснення шляхів самопідтримання міграційних потоків на противагу зростанню зусиль урядів контролювати переміщення населення через державні кордони. Британські географи Дж. Салт та Дж. Стайн користуються поняттям «міграційний бізнес» (яке є ширшим за змістом за

Таблиця 1

Ключові змінні, показники, причинно-наслідкові зв'язки
у межах інституційної теорії міграцій*

Ключові змінні	Кількість і особливості організацій, що сприяють та упорядковують міграції з країни А до країни Б
Показники	Чисельність мігрантів з країни Б у країні А, у розрахунку на одну особу
Причинно-наслідкові зв'язки	Чисельність мігрантів з країни Б у країні А на душу населення, має прямопропорційний зв'язок із масштабами міграцій з Б до А

* Складено автором на основі джерела: [3, р. 57].

поняття «міграційної індустрії»). Воно описує різноманітний міжнародний бізнес зі значним бюджетом, що забезпечує сотні тисяч робочих місць по всьому світу, який управляється мережею осіб та організацій, які зацікавлені у розвитку бізнесу. Цей бізнес складається з мережі організацій, агенцій та осіб, які хочуть отримати комерційні вигоди [4]. Глобальний міграційний бізнес Дж. Салт та Дж. Стайн розділяють на легальний та нелегальний, у межах останнього важливим компонентом виступає торгівля людьми.

Кастелс та Міллер, використовуючи поняття «міграційна індустрія», зауважують, що вона складається з організацій з працевлаштування за кордоном, юристів, агенцій, осіб, що займаються незаконним перевезенням та інших посередників, які мають стійкий інтерес до продовження міграцій населення. Автори вбудовують концепт міграційної індустрії у теорію міграційних систем, згідно з положеннями якої, будь-яке міграційне переміщення є результатом взаємодії структур мікро – та макрорівня, де останні розглядаються як масштабні інституційні фактори, що включають відносини між країнами, закони, структури та практики організовані для контролю над міграціями у країнах прибуття та походження мігрантів. Мікроструктури, на їх думку, складаються з мереж, практик та переконань самих мігрантів. Міграційна індустрія, на думку науковців, належить до мезоструктур, тобто є одним з проміжних механізмів, що пов'язаний з мікро – та макрорівневими міграційними структурами.

«Новий інституціоналізм» (інституційна теорія після 1970-х рр.) визначає інституції у широкому розумінні, як елементи суспільства, які вносять порядок та смисли у соціальне життя через регуляторні, нормативні або культурно-пізнавальні значення [5]. Тому при цьому підході, дослідники повинні зосереджувати свою увагу не лише на міграційній інфраструктурі, що склалася у певних країнах (регіонах) для підтримки та упорядкування

перебігу міграційних процесів. У ширшому контексті у програму дослідження вчені повинні включати також вивчення тих особливостей соціальної інфраструктури, у межах якої особами приймається рішення про переїзд до іншої країни (регіону) або відмова від нього. Окремим напрямом досліджень можуть виступати наукові розвідки щодо вивчення впливу міграцій на інфраструктуру країн (регіонів) реципієнтів.

Оскільки одним з головних завдань соціальної сфери є задоволення потреб людини, яка проживає на певній території, серед основних принципів її вивчення виділяють принцип територіальності, що проявляється у нерозривному зв'язку між розміщенням об'єктів соціальної інфраструктури та власне населенням, внаслідок чого система розселення обумовлює територіальну організацію соціальної сфери загалом [6, с. 57]. Соціальна інфраструктура, як комплекс закладів і підприємств, що обумовлюють загальні умови життєдіяльності населення і функціонування суспільного виробництва, виступає матеріальною основою функціонування соціальної сфери. У таких умовах вивчення інфраструктурних чинників міграційних процесів набуває важливого значення, оскільки вони великою мірою визначають структуру, у межах якої формується схильність населення до зміни місця проживання або перебування та здійснюються міграційні переміщення.

Розглядаючи вплив економічних трансформацій на міграції американські дослідники (Д. Массей, Н. Уільямс, У. Аксін) [7] зазначають, що такі процеси завжди супроводжуються видозмінами у соціальній сфері, які сприяють змінам режимів вибуття населення. Для ілюстрації цієї думки автори звертаються до прикладів з історії. Перехід до індустріального суспільства у 19 столітті призвів у Європі до консолідації власників земель, заміни ручної праці механізованою та комерціалізації сільського господарства, що призвело до витіснення сільських мешканців з традиційних ніш, створення мобільної робочої сили, яка шукає альтернативних можливостей зайнятості. Одночасно, розвиток промисловості і сфери послуг у містах послужив причиною зростання попиту на некваліфіковану робочу силу, що призвело до урбанізації європейського суспільства через поширення міграцій із сіл у міста. З часом міські ринки праці вже не могли поглинати всіх прибулих працівників. Зменшення можливостей працевлаштування в європейських містах призвело до масштабної еміграції за океан, зокрема до Сполучених Штатів Америки.

На думку представників американської наукової школи, особливості соціальної інфраструктури чинять прямий та опосередкований вплив на міграції, який відчувається у довго – та короткотривалій перспективах. У довготривалій перспективі, розвиток економічних та соціальних послуг

підвищує рівень освіти та покращує здоров'я населення, створюючи людський капітал, який може бути використаний більш ефективно в іншому населеному пункті, що призводить до еміграції. У найближчій перспективі, покращання інфраструктури призводить до розширення місцевих можливостей для працевлаштування і споживання, що призводить до закріплення населення у місцях поточного проживання і уповільнює еміграцію. Однак дослідники зауважують, що загальний ефект від розвитку соціальної інфраструктури у різних соціально-економічних системах слід аналізувати окремо, базуючись на емпіричних дослідженнях у конкретних країнах.

Для виявлення прямого та опосередкованого впливу соціальної інфраструктури на міграції населення науковці пропонують використовувати концептуальну модель представлену на рис. 2. Автори пояснюють, що у рамках моделі соціальна та економічна інфраструктура, до якої особа має доступ у дитинстві, визначає її досягнення у дорослому віці; тоді як інфраструктура, якою користується доросла людина, визначає можливості та обставини її поточного життя. Тому у моделі окремо розглядається інфраструктура, до якої особа мала доступ у дорослому віці та у дитинстві. На думку авторів, важливість соціально-економічної інфраструктури, яка формує ресурси та досягнення особи, слід шукати в її минулому, зокрема у вивченні інфраструктури і ринкових ресурсів, які існували у громаді, де вона проживала у дитинстві. Однак на момент прийняття рішення про міграцію, особливо беруться до уваги ті інфраструктурні особливості, що наявні у сучасній їйому спільноті.

Модель, представлена у рис. 2, показує, яким чином існуюча інфраструктура у спільноті дитинства визначає вкладення у капітал та особистісні досягнення людини. Для дослідження зазначеного впливу у бідних країнах світу, зокрема у Непалі, дослідники розглядають досягнення як той соціальний та людський капітал, який людина генерує протягом свого життя, тоді як вкладення розуміють як капітал, здобутий батьками особи протягом їх життя.

Згідно з положеннями економічних теорій міграції, людський капітал у формі навичок, освіти, знань, вмінь та досвіду дозволяє особі отримати більші вигоди від еміграції, і зменшують ризики, що пов'язані з нею. Це підвищує імовірність того, що особа обере для себе можливість переїхати до іншого населеного пункту в межах країни або за кордон. Вкладення у людський капітал, отримані від батьків, також підвищують масштаби вибуття, оскільки пропонують людям кращий доступ до знань та фінансових ресурсів. Про існування соціального капіталу можна говорити,

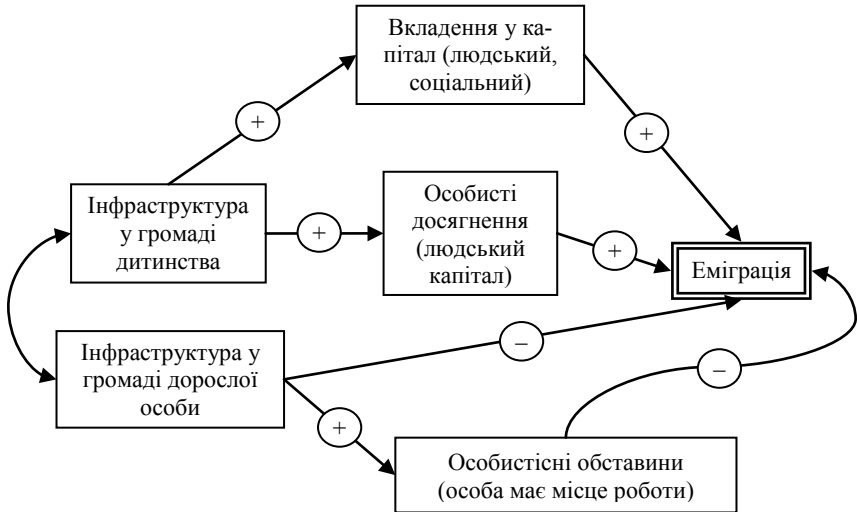

Рис. 2. Концептуальна модель зв'язків між міграціями та розвитком
(Складено автором на основі джерела: [7])

коли соціальні зв'язки особи виступають інструментом для досягнення бажаних цілей. У випадку, коли метою виступає бажання мігрувати, важливими будуть виступати соціальні зв'язки з особами, які мають міграційний досвід, про що свідчать численні дослідження проведені як в Україні, так і за кордоном. У разі, коли зв'язки з мігрантами або колишніми мігрантами були зав'язані батьками особи, цей вид ресурсів слід віднести до вкладень у її соціальний капітал, у випадку, коли особа сама зав'яже подібні знайомства, то їх слід розглядати як особистісні досягнення.

Короткостроковий ефект від розвитку соціально-економічної інфраструктури є обернено пропорційним: чим розвиненішою є місцева інфраструктура до якої особа має доступ у період дорослого життя, тим меншою є імовірність, що вона шукатиме можливості залишити свій населений пункт. Рівень розвитку інфраструктури у населеному пункті до якого мають доступ дорослі мешканці також чинить на міграції прямий та непрямий вплив. Чим краще розвиненою є інфраструктура країни, регіону чи населеного пункту, тим меншим буде бажання населення виїхати звідти, оскільки місцева інфраструктура пропонуватиме ширший набір можливостей і ресурсів для особи – більше робочих місць, вищу заробітну плату, кращі можливості для споживання. Інфраструктура та послуги також

впливають на еміграцію непрямым чином, змінюючи поточні особистісні обставини, зокрема підвищується ймовірність працевлаштування на місцевому ринку праці, що призводить до зменшення масштабів трудової міграції за кордон або в інший населений пункт всередині країни.

Розглянута на рис. 2 модель наводить два непрямих шляхи, що ведуть до міграції: рівень розвитку соціально-економічної інфраструктури, до якої особа мала доступ у дитинстві, впливає на вкладення у її капітал, а також на її особисті досягнення, що, в свою чергу, чинить вплив на ймовірність еміграції у дорослому житті. Як зазначено на рисунку за допомогою знаків («+»), ці впливи, зазвичай, є прямопропорційними: розвиток соціально-економічної інфраструктури покращує доступ до різних форм соціального капіталу, що сприяє еміграції. Такого висновку дійшли американські дослідники при аналізі розвитку соціальної інфраструктури Непалу, однак довготривалий ефект від покращення соціальної інфраструктури може виражатися також у відході від «культури міграції» та поширенні «культури неміграції». У такому разі, покращання соціальної інфраструктури країни або регіону обумовлюватиме зниження еміграційних настроїв громадян як у коротко-, так і у довготривалій перспективі.

Висновки. Таким чином, інфраструктурні фактори посідають важливе місце у системі наукового знання про міграції населення. Дослідження цієї тематики слід здійснювати з точки зору двох аспектів, аналізуючи, по-перше, вплив наявної у країні чи регіоні інфраструктури на міграційні настанови населення і, по-друге, вивчаючи мережу установ, організацій, агенцій, які уможливають існування міграцій у певній країні. Поза межами даної статті залишився ще один аспект для наукових розвідок, а саме вплив міграцій на розвиток інфраструктури країн (регіонів) походження та призначення мігрантів. Залежно від масштабності, міграції можуть як сприяти доступу населення до об'єктів інфраструктури та соціальних послуг та її розбудови, так і призводити до протилежних наслідків. Наприклад, помірне вибуття населення з регіонів, де спостерігається підвищене навантаження на наявну інфраструктуру, – школи, садочки, дороги і т. д. – покращує доступ мешканців до вказаних об'єктів, у той час коли знелюднення в результаті масових виїздів за кордон, або в інші регіони, безумовно погіршує інфраструктурну мережу країни (регіону). Усвідомлення цих особливостей є важливою складовою в процесі управління міграціями населення.

Список використаних джерел

1. Пирожков С. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект : монография (Совет нац. безопасности и обороны

- Украины, Нац. ин-т проблем междунар. безопасности) / С. Пирожков, Е. Малиновская, А. Хомра. – К. : НИПМБ, 2003. – 134 с.
2. Theories of international Migration: a review and appraisal // Population and development review. – 1993. – vol. 19, №3. – P. 431–465.
  3. Jennissen R. Macro-economic determinants of international migration in Europe, Amsterdam: Dutch University Press. – 2004. – 224 p.
  4. Spenser D. Some critical reflections on the migration industry concept. – Режим доступу : <http://www.trinity.edu/dspener/clandestinecrossings/related%20articles/migration%20industry.pdf>.
  5. Dahl-Jorgensen C., L. Baba M. Work migration from Poland to Norway: a new institutional approach. – Режим доступу : <http://intergraph-journal.com/enhanced/vol2issue2/2.html>
  6. Третяк В. Вплив соціальної сфери на внутрішньорегіональну міграцію (на прикладі Харківського регіону) / В. Третяк // Україна в Європейській та Євразійській міграційних системах: регіональні аспекти : зб. матеріалів міжнар. наук. конф., 23 березня 2009 р., м. Харків / за заг. ред. О. С. Власюка. – К. : ВД «Стилос», 2009. – С. 56–62
  7. Massey D., Williams N., William G.A. Axinn B. Community services and out-migration. – Режим доступу : <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146299/>.

Майданік І.П. Место инфраструктурных факторов в системе научных знаний о международных миграциях населения.

Рассмотрено теоретические вопросы миграциологии. Автор размышляет над местом инфраструктурных факторов миграционных процессов в системе научных знаний о миграции. Дана оценка опыта зарубежных экспертов в исследовании этой тематики. Отдельное внимание уделяется рассмотрению соответствующих факторов в рамках институционального подхода.

Ключевые слова: миграции населения, факторы миграции населения, инфраструктурные факторы миграции населения, институциональная теория миграций.

Maydanik I.P. The Place of Infrastructural Factors in the Scientific Knowledge System Concerning International Population Migration.

The theoretical issues of mihratsiolohii are discussed. The place of infrastructural factors of migration processes in the system of scientific knowledge concerning migration is considered by the author. The experience estimation of foreign experts in the study of this subject is defined. The consideration of the relevant factors of the institutional approach is given a special attention.

Key words: population migration, factors of population migration, infrastructure factors of population migration, institutional theory of migration.